

Excursie 2023 naar de provincie Groningen

Gerard van den Braak

Tegen elf uur hebben twaalf leden zich in het Groninger Museum verzameld. Een druk telefonerende voorzitter Hans Stikkelbroeck kan ons vertellen dat er tussen Zwolle en Meppel geen trein rijdt. We 'rekken' een uurtje, in de hoop op een spoedige oplossing. De storing blijft de hele ochtend; later blijkt dat er ook geen bussen zullen worden ingezet. Twee leden weten met kunst- en vliegwerk alsnog Groningen te bereiken, de andere zeven moeten helaas weer naar huis: voor hen vandaag dus geen Groningen. En dat uurtje rekken noodzaakt ons het programma wat in te korten.

Met de trein terugreizende leden krijgen 's avonds nog te maken met een boom op de bovenleiding, wat treinverkeer tussen Groningen en Assen de rest van de avond onmogelijk maakt.

Razendknap dat de organisatie het voor elkaar heeft gekregen dat het Groninger Museum zijn zonnewijzers voor ons uit het depot haalde en in een aparte ruimte tentoonstelde. (Daaronder de schijfvormige equatoriale zonnewijzer van Gerhard Kloppenburgh; zie het aansluitende artikel. *Red.*)

Op een zacht kussen is een prachtige, gave bolzonnewijzer van 170 mm diameter neergevlijd, zodat we die ook goed kunnen zien. Frans Maes vertelt ons dat het een schaduwbol-zonnewijzer is, waarschijnlijk uit de 17e of 18e eeuw.

Na koffie met Siciliaanse cannoli worden de zakzonnewijzers besproken. Vijf kwamen er uit het depot, een staat in een vitrine op de eerste etage.

Schaduwbol-zonnewijzer

Dan stappen we in een busje en krijgen we een 'overlevingspakket' uitgereikt om de waarschijnlijk heetste dag van het jaar te kunnen trotseren: een 'Zonnewijzerkring'-rugzakje met daarin een flesje water, een worstje, appels en... een speciale uitgave van het magazine van de Zonnewijzerkring. Hierin zijn alle zonnewijzers die we bezoeken beschreven. Een prachtig naslagwerk.

Door tijdgebrek wordt de zonnewijzer in Zuidhorn overgeslagen. We rijden meteen naar Leens voor een bezoek aan de borg Verhildersum. De buiten-temperatuur is inmiddels de dertig graden gepasseerd, maar de airco in het busje maakt dat weer goed.

Verhildersum is een borg waarvan de bouw in de veertiende eeuw begonnen is. Bij het passeren van de bijbehorende boerderij Welgelegen zien we de lege sokkel waarop tot voor kort een armillosfeer stond. Deze laatste is op last van de verzekerings-maatschappij weggehaald omdat hij 'niet nagelvast zat'.

Armillosfeer voor boerderij Welgelegen bij de borg Verhildersum; inmiddels verwijderd

Bolzonnewijzer met dubbele schaduwgever bij de borg Verhildersum

In de tuin van de Borg staat een stenen bolzonnewijzer met een dubbel uitgevoerde meridiaanboog als schaduwgever. Tussen de beide delen van de boog zit een spleet, zodat het licht daartussen kan vallen en een lichtstreep op de bol geeft. In dit geval dus geen schaduw die de tijd geeft, maar licht.

In het restaurant van Verhildersum lunchen we, en daar kan ik kort over zijn: kan niet beter! Mosterdsoep (mosterdfabriek De Marne staat immers in de stad Groningen), lekkere broodjes, en fruit toe.

Na een korte busrit arriveren we in Kleine Huisjes, van oorsprong een nederzetting van landarbeiders, met

Lunch op Verhildersum

Zonnewijzer bij Kleine Huisjes

tegenwoordig tachtig inwoners. Dit is ons noordelijkste punt voor vandaag.

We worden verwelkomd door Henny Greve, actief in de Dorpsvereniging. Om Kleine Huisjes een dorpskarakter te geven is een zonnewijzer op een stukje grond geplaatst en wordt er gewerkt aan uitbreiding van de ontmoetingsfaciliteit. Voor de cortenstalen zonnewijzer in de vorm van een traditionele landarbeider heeft een dorpsgenoot model gestaan; de poolstijl is een schoffel. Een zonnewijzer met karakter en een 'persoonlijke noot'.

Eenrum: dubbele (zuid- en west-) zonnewijzer

Polaris (het heldere sterspoor) staat niet aan de hemelpool (+). 659 opnames à 1 seconde (foto Gerard van den Braak)

We gaan weer wat zuidwaarts, naar Eenrum, waar op de kerktoeren een in uitstekende staat verkerende zuid- en westwijzer zitten.

Het bijzondere van deze locatie is de 'Poolzoeker': twee voetafdrukken in de grond waarin de waarnemer gaat staan. Kijkend langs de stijlplaat van de westwijzer, zie je dan links van de toren de hemelpool.

De poolster Polaris staat echter niet precies op de hemelpool, maar loopt daar in iets minder dan 24 uur

Bij restaurant 'Onder de Linden', Aduard

De deelnemers bij de puntzonnewijzer (rechts van de groep) in Eenrum

in een cirkel met een straal van $0,7^\circ$ omheen (vergelijk: de volle maan is $0,5^\circ$ breed). Met gestrekte arm is de duimnagel ongeveer zo groot als de Polarisbaan. Deze rotatie is gedurende de nacht te volgen, maar ook in de loop van het jaar, door steeds op hetzelfde tijdstip van de nacht te kijken. Lees voor meer details de speciale excursie-uitgave van het Bulletin.

Eenrum heeft ook een puntzonnewijzer, waarin de schaduw van de punt, hier als bol uitgevoerd, zowel de tijd als de datum aangeeft. Aan de gnomon zit nog een 'verrekijker' (zonder optiek), onder een verticale hoek van 53 graden en naar het noorden gericht, om naar de Poolster te kunnen kijken. Deze locatie blijkt ook ideaal voor de traditionele groepsfoto.

Inmiddels is de temperatuur de 32° ruim gepasseerd, en we zijn blij in de gekoelde bus te kunnen stappen. We gaan op weg naar herberg Onder de Linden in Aduard. Terwijl daar de nimmer aflatende Frans Maes uitleg en toelichting geeft over de horizontale zonnewijzer wordt er gekoelde (0,0%) champagne geserveerd.

Glazen leeg... vlug verder naar Groningen, want we lopen fors uit. Het busje zet ons af bij de raadselachtige zonnewijzer aan de Lijnbaanstraat.

Daarna staat de Martinitoren op het programma. Er worden foto's gemaakt van de enorme zonnewijzer met zijn afmetingen van $3,47 \times 3,63$ m aan d'Olle Grieze.

Einddoel van de excursie is de mooiste zonnewijzer van Nederland: de zonnewijzer op de tuinpoort van het Prinsenhof. Een grote, mooie en ingewikkelde zonnewijzer, waarover onze onvermoeibare Frans uitleg geeft. Het is droef te moeten constateren dat tien jaar na de laatste restauratie de kleuren alweer ernstig verbleekt zijn.

Zuidwijzer Lijnbaanstraat, Groningen

'd'Olle Grieze': Martinitoren met oostafwijkende zuidwijzer

Prinsenhofstuin met de grote zonnewijzer

Prinsenhof: terras en eindhalte

Als we ons omdraaien zien we het terras van het Prinsenhof in de schaduw, waar de ober op ons wacht met een warm hapje en een verkoelend drankje.

Een geweldige excursie die ik kort samenvat: uitstekend georganiseerd, gezellig, educatief en goed voor het 'kringlevengevoel'. Jammer dat we zeven leden moesten missen; volgend jaar beter.

De foto's zijn van Gerard van den Braak, Janny Wijchman en Hans Stikkelbroeck.

De zonnewijzer van Gerhard Kloppenburgh

Frans Maes

De excursie startte in het Groninger Museum, comfortabel recht tegenover het station gelegen. Conservator Egge Knol had op verzoek van Astrid van der Werff verscheidene zonnewijzers voor ons uit het depot laten komen. Daaronder Groningen 09d, de schijfvormige, bronzen equatoriale zonnewijzer van Gerhard Kloppenburgh en Gerhard Cremer. Daar viel veel over te vertellen.

De zomerkant

Van de foto's gezien leek de schijf me zo groot als een cd, maar ter plaatse kon ik hem opmeten: de diameter van de schijf is maar liefst 302 mm.

De bovenzijde, voor het zomerhalfjaar, is gemarkeerd met de Latijnse seizoenen VER (lente) en AESTAS (zomer). Ze worden geflankeerd door een armillaarsfeer met jacobsstaf (links) en een globe met een passer (rechts). Binnen de gedecoreerde cirkel in het midden staat het beleerende motto *Sic transit gloria mundi* (Zo vergaat 's werelds roem) en het jaartal 1713.

De uurlijnen zijn uniform verdeeld, van IIII tot VIII (20) uur. De Romeinse cijfers voor 18 - 20 uur staan vreemd genoeg in spiegelbeeld. De halve uren zijn aangegeven met Franse lelies en onderverdeeld in kwartieren.

Tussen de uurlijnen zijn de namen van de continenten EUROPA, AMERICA, AFRICA en ASIA vermeld.

Australië ontbreekt, hoewel het al in de eeuw ervoor ontdekt was.

Langs iedere uurlijn staan de namen van twee plaatsen of streken waar het op dat moment 12 uur is. Niet alle namen zijn meer goed leesbaar, en van degenen die dat wel zijn, is niet altijd duidelijk welke plaats of streek daarmee bedoeld wordt. Een paar herkenbare zijn:

- 4 uur: Batavia, Bantam
- 9 uur: Medina
- 10 uur: Constantinopel
- 11 uur: Angola, Wenen
- 12 uur: Bergen (Noorwegen), Keulen
- 13 uur: Sierra Leone, Lissabon
- 14 uur: Kaapverdische Eilanden, IJsland